

AUTOREFERATY

Mariusz Patelski

Opole

Gen. Tadeusz Jordan Rozwadowski — żołnierz i dyplomata¹

W dziejach polskiego oręża generał broni Tadeusz Jordan Rozwadowski zajmuje szczególne miejsce. Urodzony w szlacheckim rodzie w 1866 r., wychowany został w kulcie narodowych insurekcji, które były udziałem licznej rzeszy jego antenatów. Tradycje wojskowe rodziny spowodowały, że młody Rozwadowski odebrał wykształcenie w austriackich szkołach wojskowych, a następnie podjął służbę w armii habsburskiej. W formacji tej spędził większą część swego niezwykle barwnego życia, a do wojska polskiego trafił już jako dojrzały człowiek i doświadczony dowódca w stopniu generała dywizji.

W okresie wojen o niepodległość Polski, a następnie pokojowej rozbudowy polskich sił zbrojnych aż po zamach majowy generał pełnił szereg pierwszoplanowych funkcji, mając wpływ na losy kraju. Rozwadowski był pierwszym organizatorem Sztabu Generalnego WP, dowódcą Armii „Wschód”, szefem Polskiej Misji Wojskowej w Paryżu, szefem Sztabu Generalnego w przełomowym okresie wojny polsko-bolszewickiej, a wreszcie Generalnym Inspektorem Kawalerii. Fakt zajmowania przez Rozwadowskiego tak odpowiedzialnych stanowisk w trudnych dla Polski czasach skłania też do bliższego poznania jego biografii i stanowi główną przyczynę, dla której podjęto się napisania niniejszej rozprawy. Należy ponadto zaznaczyć, że z pokolenia Rozwadowskiego niewielu dowódców miało równie wielki wkład w odbudowę niepodległej Polski; z tych Józef Dowbor-Muśnicki, Józef Haller oraz Stanisław Szeptycki mają już swą biografię.

Mimo znaczącej roli, jaką odegrał Tadeusz Rozwadowski w historii Polski tego okresu, jego postać nie jest dziś szerzej znana. Generał był i jest postrzegany głównie przez pryzmat jego wielkiego i dramatycznego konfliktu z marszałkiem Piłsudskim o autorstwo planów bitwy warszawskiej oraz jako obrońca legalnego rządu i Prezydenta RP w czasie trzydniowej wojny domowej w maju 1926 r. Tak widzieli Rozwadowskiego zarówno jego sympatycy, jak i przeciw-

¹ Autoreferat pracy doktorskiej obronionej 23 października 2001 r. na Uniwersytecie Opolskim. Promotorem rozprawy był prof. dr hab. Stanisław Nicieja, recenzentami natomiast prof. dr hab. Andrzej Chwalba (UJ) oraz dr hab. Leszek Kuberski (UO).

nicy. Spór Rozwadowskiego z Piłsudskim był też pierwotnie głównym powodem, dla którego nie powstała naukowa biografia pierwszego szefa sztabu odrodzonego Wojska Polskiego. Cenzura obowiązująca w czasach PRL oraz brak dostępu do zbiorów archiwalnych spowodowały, że również po II wojnie światowej dzieło takie nie zostało opracowane. Z tych samych powodów nazwisko generała zostało wymazane ze szkolnych podręczników zarówno sanacyjnych, jak i powojennych.

Niezwyczajnie aktywne życie Tadeusza Rozwadowskiego, wynikające ze specyfiki służby wojskowej, częste zmiany miejsca pobytu oraz podróże związane z działalnością dyplomatyczną powodują, że dziś niezwykle trudno jest zebrać materiał dokumentujący drogę życiową generała. Materiały te skompletowano w toku wieloletniej kwerendy, którą objęto zarówno archiwa polskie, jak i zagraniczne.

Spośród krajowych instytucji owocne okazały się poszukiwania w Centralnym Archiwum Wojskowym, którego zbiory umożliwiły prześledzenie działalności wojskowej Rozwadowskiego. Istotne dokumenty znaleziono m.in. w zespołach: Akta personalne (akta personalne gen. broni Tadeusza Jordan Rozwadowskiego), Biuro Ścistej Rady Wojennej, Generalny Inspektorat Kawalerii, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu, Departament Sprawiedliwości MSWoj. oraz Wojskowe Biuro Historyczne. Spośród licznych opracowań zachowanych w CAW szczególnie interesujący okazał się niepublikowany rękopis Mariana Kukiela: Osobistości kierownicze w bitwie warszawskiej (w zespole: Dokumenty osobiste i materiały historyczne Mariana Kukiela), który został włączony do aneksu.

Istotnych wiadomości, zwłaszcza na temat działalności dyplomatycznej Rozwadowskiego, dostarczyła kwerenda w Archiwum Akt Nowych. Odnośne dokumenty odnaleziono m.in. w zespołach: Akta attaché wojskowych RP, Archiwum Ignacego Paderewskiego. Niezwyczajnie przydatne okazały się także dokumenty i materiały zawarte w Aktach gen. Lucjana Żeligowskiego, odsłaniające kulisy sprawy prowadzonej przeciwko Rozwadowskiemu w latach 1926–1928.

Dokumenty zdeponowane w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, zwłaszcza okazały zespół dotyczący rodziny Rozwadowskich, umożliwiły autorowi rekonstrukcję przeszłości rodu, z którego wywodził się pierwszy szef sztabu. We wrocławskiej bibliotece odnaleziono także niezwykle ważną i nie wykorzystaną dotąd serię korespondencji generała, skierowaną głównie do kuzyna Adama Rozwadowskiego. Bezcenne okazały się również liczne rękopisy pamiętników i wspomnień znajdujące się we wrocławskim Ossolineum. Do nich należy zaliczyć przede wszystkim własne wspomnienia bohatera biografii z czasów I wojny światowej oraz pamiętnik jego ojca, Tomisława Rozwadowskiego. Fragmentarycznych informacji na temat Rozwadowskiego dostarczyła także kwerenda w Wojskowym Instytucie Historycznym w Warszawie, Archiwum Państwowym w Krakowie (zespół Naczelnego Komitetu Narodowego), Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (Diariusz Leopolda Jaworskiego), Archiwum Krakowskim OO. Kapucynów oraz Archiwum na Jasnej Górze w Częstochowie.

Niezwyczajnie ważnym uzupełnieniem dokumentów odnalezionych w kraju były materiały przechowywane w archiwach zagranicznych. Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza akta odnalezione w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, pochodzące z tzw. Tek Rozwadowskiego i Adiutantury Generalnej Naczelnego Dowództwa. Ilustrują one działalność dyplomatyczną generała oraz jego wkład w zwycięstwo 1920 r.

Memoriały i rozkazy Rozwadowskiego, z czasów gdy dowodził Armią „Wschód”, odnaleziono natomiast w Bibliotece Polskiej w Paryżu w zespole: Spuścizna Kawałkowskiego. Ważnym uzupełnieniem były także Protokoły Kapituły Orderu Virtuti Militari zdeponowane

w Instytucie Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie. Z Österreichisches Staatsarchiv–Kriegsarchiv w Wiedniu wykorzystano natomiast ewidencję wojskową generała z czasów służby wojskowej w armii austriackiej, w Lwowskiej Bibliotece Naukowej im. W. Stefanyka odnaleziono korespondencję Rozwadowskiego z Michałem Lempickim.

Cennym uzupełnieniem bazy źródłowej do biografii gen. Rozwadowskiego były zbiory prywatne oraz relacje złożone przez nestora rodziny, inż. Stanisława Rozwadowskiego z Katowic.

Dotychczasowa literatura poświęcona Rozwadowskiemu, choć ilościowo przedstawia się okazale, w rzeczywistości pod względem merytorycznym jest dość uboga. Do najważniejszych prac dotyczących generała należy wydana w 1929 r. przez płk. Adama Rozwadowskiego księga pamiątkowa zatytułowana *General Rozwadowski*. Nie będąc dziełem naukowym, z natury rzeczy, praca ta zawiera szereg błędów i uproszczeń. Jednocześnie względy cenzuralne uniemożliwiły autorowi omówienie wielu drażliwych dla ówczesnych władz kwestii z życiorysu pierwszego szefa sztabu.

W okresie międzywojennym, oprócz tego dzieła, opublikowano także dwa biogramy generała w *Encyklopedii wojskowej* pod redakcją Ottona Laskowskiego w książce Władysława Studnickiego. Współcześnie biogramy Rozwadowskiego opracowali także: Tadeusz Kryśka–Karski i Stanisław Żurkowski, Stanisław Nicieja, Piotr Stawecki oraz Andrzej Suchcitz. Z tekstów tych na uwagę zasługuje zwłaszcza obszerny i rzeczowy artykuł biograficzny Piotra Staweckiego zamieszczony w *Polskim słowniku biograficznym*. Rozwadowski, jako generał pochodzący z armii austriackiej, był także obiektem zainteresowań historyków austriackich. W związku z tym jego życiorysy znalazły się w *Österreichisches Biographisches Lexikon* oraz w dziele Oskara Hoffmana i Gustava Hubki poświęconym kawalerom Orderu Wojskowego Marii Teresy. Interesujący esej wspomnieniowy opublikował także emigracyjny historyk wojskowości Kornel Krzeczunowicz.

Lata dziewięćdziesiąte zaowocowały kolejnymi próbami biografii gen. Rozwadowskiego. Staraniem rodziny i przyjaciół ukazała się książka pt.: *Tadeusz Jordan Rozwadowski. General broni* pod redakcją Stanisława Rozwadowskiego i z wprowadzeniem Stanisława Niciei. Na pracę tę złożyły się teksty źródłowe, m.in. rozkazy operacyjne generała oraz wspomnienia i opracowania opublikowane w trudno dostępnej prasie emigracyjnej i przedwojennej, reprezentującej ważny, choć mało krytyczny, sprzyjający generałowi, narodowy punkt widzenia. Wybór ten poprzedziła ponadto publikowana wersja pracy magisterskiej Janusza Berdzika z wieloma słabościami, typowymi dla tego typu opracowań, ale porządkująca podstawowe fakty z życiorysu generała. Mimo tych obiekcji książka *Tadeusz Jordan Rozwadowski. General broni* odegrała doniosłą rolę w popularyzowaniu, prawie zapomnianej, postaci generała u progu III Rzeczypospolitej. Wymogów naukowej biografii nie spełniają także emigracyjne prace Jędrzeja Giertycha i Jerzego Szymańskiego oraz rozszerzony szkic biograficzny Tadeusza Kmiecika, wydany w Polsce z okazji 80 rocznicy powstania Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.

Duży walor poznawczy mają opublikowane w różnych okresach przez Bolesława Woszczyńskiego, Edwarda Czapiewskiego oraz Macieja Jagorę listy, memoriały i rozkazy operacyjne gen. Rozwadowskiego. Ze względu na wzajemne stosunki Piłsudskiego z Rozwadowskim ważnym źródłem pozostają także pisma marszałka z *1920 rokiem* na czele.

Bezценne, bo ilustrujące poglądy generała w niektórych kwestiach politycznych, wojskowych i gospodarczych, są jego własne prace i wywiady publikowane na łamach prasy wojskowej: „Bellony”, „Polski Zbrojnej”, „Wiadomości Polskich”, „Szańca” oraz w bliskich mu dziennikach: „Czas”, „Głos Narodu”, „Kurier Lwowski” i „Warszawianka”. Ważnym źródłem w tym względzie pozostają także pamiętniki i wspomnienia polityków II RP, z którymi wielokrotnie

stykał się generał. Do nich należy zaliczyć przede wszystkim: Wincentego Witosa, Macieja Rataja, Władysława i Stanisława Grabskich, Zygmunta Lasockiego, Leona Bilińskiego oraz Hermana Liebermana. Znacznie rzadziej, co należy odnotować ze zdziwieniem, nazwisko Rozwadowskiego pojawia się na łamach diariuszy opublikowanych przez byłych żołnierzy i dowódców. Z tych na uwagę zasługują wspomnienia: Mariana Romeyki, Meriana Coopera, Stanisława Hallera, Bolesława Roi, a zwłaszcza *Notatki...* adiutanta generała — Marcellego Kyci.

Nazwisko Rozwadowskiego można także spotkać w wielu opracowaniach dotyczących I wojny światowej, wojen o niepodległość i granice Polski oraz okresu międzywojennego. Niestety, w nader wielu wypadkach postać generała potraktowana jest marginalnie. Działalność oraz poglądy generała na rozwój kwestii polskiej w dobie I wojny światowej mają swe odzwierciedlenie w nielicznych monografiach i przyczynkach, wśród których warto wymienić prace: Janusza Gruchały, Tomasza Wawrzyńskiego, Włodzimierza Sulei oraz austriackiego historyka Christopha Führa. Niektóre aspekty z działalności dyplomatycznej Rozwadowskiego omawiają w swych przyczynkach i książkach: Henryk Bulhak, Marian Leczyk, Józef Kukułka oraz amerykański badacz Richard Ulrych. Natomiast działalność bojowa generała znalazła szczególnie odzwierciedlenie w pracach: Ernsta Wisshaupta, Mariana Kukiela, Władysława Sikorskiego oraz w nowszych opracowaniach: Michała Klimeckiego, Lecha Wyszczelskiego i Mieczysława Pruszyńskiego. Oczywiście pierwszy Szef Sztabu Generalnego pojawia się także na łamach szerszych syntez poświęconych dziejom politycznym Polski oraz historii wojska polskiego, pióra takich znanych historyków, jak: Władysław Pobóg-Malinowski, Janusz Pajewski, Andrzej Garlicki, Mieczysław Wrzosek, Marian Zgórniak oraz Piotr Stawecki.

Przedstawiona praca składa się z sześciu rozdziałów w układzie chronologicznym i chronologiczno-problemowym. Podział ten wynika ze złożoności losów generała, jego kariery wojskowej, działalności dyplomatycznej oraz pełnionych przez niego funkcji dowódczych.

W rozdziale pierwszym starano się ukazać środowisko rodzinne, pochodzenie i tradycje wojskowe przodków oraz edukację szkolną młodego Rozwadowskiego. W tym okresie ukształtowane zostały poglądy społeczno-polityczne przyszłego generała oraz ugruntowała się jego niechęć do carskiej Rosji.

Treścią rozdziału drugiego są kolejne etapy kariery bohatera biografii w służbie austriackiej aż do wybuchu I wojny światowej. Przedstawiono tu edukację w austriackiej Szkole Wojennej, praktykę w formacjach liniowych, pobyt na stanowisku attaché wojskowego w Bukareszcie oraz służbę w Galicji. W rozdziale tym szerzej omówiono także osiągnięcia techniczne generała, działalność przemysłową związaną z wydobywaniem soli potasowych oraz jego kontakty z ruchem niepodległościowym u progu „wielkiej wojny”. Warto podkreślić, że w tym samym czasie służyło w armii austro-węgierskiej jeszcze 8 generałów polskiego pochodzenia i nie stwierdzono, aby któryś z nich również wspierał polskie organizacje strzeleckie.

W rozdziale trzecim opisano działalność bojową i polityczną generała w latach pierwszej wojny. W okresie tym bohater biografii pełnił funkcję dowódcy 12. BArt i „bukowińskiej” 43. DP. Jego działalność bojową należy ocenić zdecydowanie pozytywnie, czego dowodem może być kolejny awans generalski oraz najwyższe odznaczenie bojowe nadawane w armii austriackiej — Order Wojskowy Marii Teresy. Mimo to Rozwadowskiemu przyszło wystąpić ze służby austriackiej w 1916 r. na skutek sporów z przełożonymi o stosunek do miejscowej ludności, którą generał bronił przed represjami władz wojskowych. W rozdziale tym przedstawiono ponadto zabiegi i plany Rozwadowskiego związane z tworzeniem wojska polskiego we współpracy z politykami skupionymi w Naczelnym Komitecie Narodowym, Tymczasowej Radzie Stanu i Radzie Regencyjnej.

Rozdział czwarty obejmuje najbardziej doniosły okres w życiu generała. W tym czasie Rozwadowski, w związku z ogłoszeniem przez Radę Regencyjną niepodległości, organizował Sztab Generalny WP i załączki poszczególnych rodzajów broni. Następnie był dowódcą Armii „Wschód” walczącej z Ukraińcami o Lwów i Galicję Wschodnią. Mimo wielokrotnej przewagi wroga zdołał utrzymać miasto aż do przyścia posiłków z Wielkopolski. Odwołany ze Lwowa, działał Rozwadowski na niwie dyplomatycznej jako szef Polskiej Misji Wojskowej w Paryżu. W wyniku jego zabiegów nastąpiło polsko-rumuńskie zbliżenie, a do Polski sukcesywnie napływały transporty z bronią. Zupełnie samodzielnym projektem Rozwadowskiego był plan utworzenia Legionu Amerykańskiego przy polskiej armii. W wyniku częściowej realizacji tych zamierzeń sformowano symboliczną polsko-amerykańską 7. Eskadrę Bojową im. Kościuszki. W gorących dniach poprzedzających bitwę warszawską generał ponownie objął Sztab Generalny i na tym stanowisku pozostawał do końca wojny. Był głównym architektem planów bitwy warszawskiej, co starano się dowieść w tej rozprawie, oraz dowódcą wojsk walczących w obronie Warszawy i na północy. W tym czasie marszałek Piłsudski wyjechał, by objąć dowodzenie nad wojskami zgrupowanymi do kontrofensywy znad Wieprza. Do końca wojny charakteryzowała Rozwadowskiego lojalna postawa wobec Naczelnego Wodza. Szef sztabu, co najczęściej jest pomijane zarówno przez przeciwników, jak i zwolenników Piłsudskiego, przyjął na siebie główny ciężar obrony Marszałka przed atakami ze strony opozycji, zwłaszcza w okresie afery Biura Prasowego Sztabu (październik–listopad 1920 r.).

W rozdziale piątym, o charakterze chronologiczno-problemowym, szerzej omówiono, mało znaną w literaturze przedmiotu kwestię tworzenia i modernizacji polskiej jazdy, czym zajmował się Rozwadowski jako Generalny Inspektor Kawalerii. Przedstawiono ponadto jego konflikt z obozem piłsudczykowskim na tle autorstwa planów bitwy warszawskiej i w kwestii nadań Orderu *Virtuti Militari*. Ukazano również działalność gospodarczą generała, mającą następnie związek z tzw. aferą generalską, nagłośnioną przez prasę piłsudczykowską w ramach propagandowych przygotowań do zamachu majowego.

Rozdział szósty obejmuje ostatnie lata życia pierwszego szefa sztabu, jego udział w walkach majowych 1926 r. przeciw Piłsudskiemu, roczny pobyt w więzieniu na Antokolu w Wilnie, walkę o oczyszczenie z hańbiących zarzutów oraz śmierć i symboliczny pogrzeb na Cmentarzu Obrońców Lwowa w 1928 r.

Z racji urodzenia i przebytej drogi życiowej wyznawał generał poglądy konserwatywne i prawicowe, jednak z armii austriackiej wyniósł takie cnoty wojskowe, jak: karność, wierność złożonej przysiędze, a ponadto legalizm i przywiązanie do demokratycznych norm, które panowały w habsburskiej monarchii. Dlatego też był wierny zasadzie apolityczności wojska i przeciwnikiem uprzywilejowania jakiegokolwiek grupy oficerów niezależnie, czy byli to legioniści, czy też żołnierze pochodzący z armii zaborców. Bezpodstawne są też często podawane informacje o rzekomych proendeckich związkach byłego szefa sztabu. Należy podkreślić, że generał nigdy nie czuł specjalnej więzi z żadną z polskich „marnych partyjek” — jak je określał. To raczej liderom tych partii zależało na poparciu generała. W istocie legenda o skrajnie nacjonalistycznym nastawieniu Rozwadowskiego powstała już przed I wojną, a w latach dwudziestych była utrwalana przez prasę lewicową, aby racjami politycznymi uzasadnić jego opór przeciw dominacji piłsudczyków w armii oraz jego postawę w czasie przewrotu majowego. To nie przeciwne przekonania polityczne, ale odmienne wychowanie, krańcowo różne doświadczenie życiowe i styl rządzenia sprawiły jednak, że konflikt pomiędzy Rozwadowskim i Piłsudskim stał się nieunikniony. Ostatecznie generał przegrał najpierw jako przedsiębiorca, a potem dowódca wojsk rządowych. Przez ponad rok przebywał w wojskowym więzieniu na Antokolu w Wilnie. Mimo upokarzających zarzutów, których nigdy nie dowiedziono, i zniesławiającej

kampanii prasowej Rozwadowski, po wyjściu na wolność, publicznie opowiadał się za kompromisem z obozem rządzącym. Potrzebę takiego kompromisu uzasadniał trudną sytuacją międzynarodową Polski i koniecznością modernizacji wojska. Mimo wystąpienia z armii oraz usunięcia z wszelkich stanowisk publicznych generał zamierzał nadal pracować dla dobra polskich sił zbrojnych, plany te przekreśliła jednak choroba i przedwczesna śmierć.

Znany publicysta Zygmunt Nowakowski napisał przed wojną, że: „Całe (...) życie [Rozwadowskiego] od kolebki prawie aż po wielki finał zgonu zbudowane było jakby na modłę tragedii antycznej. I to takiej tragedii, która w mistrzowski wręcz sposób zachowała zasadę klasycznych trzech jedności: czasu, miejsca i akcji. W wielkiej tragedii generała Rozwadowskiego miejscem jest Polska, czasem Polska i akcją Polska”. Z opinią tą należy się też zgodzić, choć skutki działań Rozwadowskiego wykraczały daleko poza granice niepodległej Rzeczypospolitej.